FONTES

IURIS GERMANICI ANTIQUI

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

SEPARATIM EDITI.

HINCMARUS DE ORDINE PALATII.

HANNOVERAE ET LIPSIAE.
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1894.

FONTES

IURIS GERMANICI ANTIQUI

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

SEPARATIM EDITI.

HINCMARUS DE ORDINE PALATII.

HANNOVERAE ET LIPSIAE.
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1894.

HINCMARUS

DE ORDINE PALATII

EDIDIT

VICTOR KRAUSE.

HANNOVERAE ET LIPSIAE.
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1894.

Hincmari epistola, quae De ordine palatii inscribitur, nobis tradita est in editione principi Iohannis Busaei, Hincmari Rhemensis archiepiscopi . . . epistolae (Mogunt. 1602), p. 16 sqq., qui 'ex ms. membranaceo cod. bibliothecae et cathedralis ecclesiae Spirensis' imprimendam curavit. Quae editio, codice Spirensi hodie non iam exstante neque alio invento, a posterioribus editoribus repetita est, scilicet: 1) a Duchesnio, Recueil des historiens de France (Paris. 1636), II, p. 487 sqq.; 2) a Sirmondo, Hincmari Opera (Paris. 1645), II, p. 201 sqq.; 3) a Drümel, Geschichtsmässige Abhandlungen von dem Gross-Seneschall und Erz-Seneschall des Fränkischen und Teutschen Reiches etc. (Nürnberg 1731), p. 63 sqq.; novissime denique 4) a Mauritio Prou, Hincmar De ordine palatii (Bibliothèque de l'école des hautes études, fasc. 85, Paris. 1885), qui textum notis amplissimis adornavit et versionem gallo-francam adiecit. Reliqui: Bouquet, Recueil des historiens des Gaules IX, p. 263 sqq.; Walter, Corpus iuris Germanici III, p. 761 sqq.; Migne, Patrologiae cursus Latin. CXXV, col. 993 sqq., ex Sirmondo, e contra Gengler, Germanische Rechtsdenkmäler p. 692 sqq., qui c. 1. 6—8. 12—23. 29. notis perlustravit, ex Walter textum sumpserunt. Nos quidem editionem principem, orthographia non mutata, sed locis tantum depravatis correctis, repetimus. LL. Cap. II, p. 517.

Scripta vero est epistola a. 882, post diem 9. m. Septembris. Nam cum in c. 11. 37. concilii apud S. Macram a. 881. celebrati et in c. 37. 'Hludowici regis nuper defuncti', qui obiit a. 882, die 5. m. Augusti, mentio fiat, 'iste iuvenis et modernus rex', ad cuius institutionem, secundum c. 1, litterae destinatae erant, Karolomannus est, qui a. 882, die 9. m. Sept. rex Franciae

est creatus[1]. *Direxit Hincmarus hunc libellum non, ut dicitur in rubrica codicis et apud Flodoardum*[2], ad episcopos et ad regem Karolomannum, *sed ad 'bonos et sapientes viros':* ad institutionem ... regis et ad reerectionem honoris et pacis ecclesiae ac regni *(cap. 1).*

Quo in opere componendo Hincmarus Adalhardi abbatis[3] *libellum De ordine palatii, qui nunc desideratur, adhibuit. Cuius libelli textum ex parte in capp.* 13—36. *repetitum esse efficitur ex ratione dicendi, quae admodum discrepat ab oratione reliquorum capitum aliorumque Hincmari operum. Tamen Hincmarus libellum Adalhardi non ad verbum exscripsit, sed verbis aliis deletis, aliis adiectis sua sponte retractavit; cfr. Brunner, RG. II, p.* 96*; Prou l. c. p. XVIII.*

Dabam Berolini die 28. *m. Mart. a. MDCCCXCIV.*

VICTOR KRAUSE.

1) *Cfr. Karolomanni Conv. Carisiac.* 882, *Cap. II, p.* 369 *sq.; Schrörs, Hinkmar v. Reims p.* 440. 2) *Flodoardi Hist. eccl. Rem. III, c.* 19, *SS. XIII, p.* 511: Item ad regem Karlomannum adolescentem et ad episcopos admonitionem de disponendo regali ministerio per capitula. 3) *Cfr. infra c.* 12.

Admonitio Hincmari Remorum archiepiscopi ad episcopos et ad regem Karolomannum per capitula[a]. *p. 518.*

Hincmarus episcopus ac plebis Dei famulus.

Cap. 1. Pro aetatis et sacri ordinis antiquitate posteriores tempore, boni et sapientes viri, rogatis exiguitatem meam, ut, qui negotiis ecclesiasticis et palatinis, quando in amplitudine et unitate regni prospere agebantur, interfui et consilia doctrinamque illorum, qui sanctam ecclesiam in sanctitate et iustitia rexerunt, sed et eorum, qui soliditatem regni tempore superiore prosperius disposuerunt, audivi, quorum magisterio traditionem maiorum suorum didici, post obitum etiam domni Hludowici imperatoris[1] in eorum obsequio, qui pro filiorum eius, tunc temporis regum nostrorum, concordia sategerunt, pro modulo meo frequentibus itineribus, verbis et scriptis laboravi, ad institutionem istius iuvenis et moderni regis nostri et ad reerectionem honoris et pacis ecclesiae ac regni ordinem ecclesiasticum et dispositionem domus regiae in sacro palatio, sicut audivi et vidi, demonstrem; quatenus in novitate sua ea doctrina imbuatur, ut in regimine regni Deo placere et in hoc saeculo feliciter regnare et de praesenti regno ad aeternum valeat pervenire. Experimento quippe cognoscimus, quia vas novum, quo prius sapore et odore imbutum fuerit, illud in posterum diu retinebit, sicut et quidam sapiens dicit:

'Quo[2] semel est imbuta recens servabit odorem
Testa diu.'

Et legimus[3], quomodo Alexander in pueritia sua habuit baiulum nomine Leonidem, citatis moribus et incomposito incessu notabilem, quae puer, quasi lac adulterinum sugens, ab eo sumpsit. Unde in adulta aetate sapiens et rex fortis se ipsum reprehendebat et vitare volebat, sed, ut legitur, cum omnia regna vicerit, in hoc se ipsum vincere non potuit.

Cap. 2. Intellegat igitur dominus rex, ad quod officium est provectus, et obaudiat commonitionem atque commi-

a) *Rubr.:* De ordine palatii *adiecit Sirm. Cfr. supra p.* 6, *not.* 2.

1) *Hludowici Pii.* 2) *Horatii Epist. lib. I, ep.* 2, *v.* 69. 3) *Quintilianus, De institut. orator. I, c.* 1, 9.

nationem regum regis dicentis ei cum aliis regibus: 'Et[4] nunc reges', inquit, 'intellegite: erudimini, qui iudicatis terram. Servite Domino in timore et exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam ne, quando irascatur Dominus, et pereatis de via iusta'; sicut multos hanc commonitionem et comminationem neglegentes perisse legimus, audivimus, et etiam nostro tempore scimus[5]. Obaudiat etiam sanctam scripturam sibi praecipientem: 'Diligite[6] iustitiam, qui iudicatis terram. Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quaerite illum; quia in malivolam animam non introibit sapientia nec habitabit in corpore subdito peccatis.'

Cap. 3. Ego autem et pro imposito ministerio et pro bona et rationabili vestra iussione aggrediar exequi, quod rogatis, non meo sensu neque verbis meis, sed, ut praemisi[7], maiorum traditione attendens dicentem Dominum ad prophetam: 'Tu[8] autem audiens nuntiabis eis ex me'. 'Ex me', inquit, et non ex te, quia, sicut ipse dicit, 'qui a semetipso loquitur, gloriam propriam quaerit.' Sancta scriptura in omni ordine et professione unicuique administratori praecipit, ut intellegat cuncta, quae ait; quoniam, si intellegit, administratio quam gerit, unde exordium caepit, sollicitius satagit, ut de administrationis talento sibi credito rationem redditurus[9]. *p. 519. 'Omnes[10] enim *astabimus ante tribunal Christi, ut[11] referat unusquisque, quae per corpus gessit, sive bonum, sive malum.' Non audiat a iusto iudice, quod Dominus in evangelio servo malo et pigro responsurum se fatetur, sed audire mereatur: 'Euge[12]! serve bone et fidelis; quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam; intra in gaudium domini tui.'

Cap. 4. Legimus[13] in sancta scriptura veteris testamenti, quia David rex simul et propheta praefigurans dominum nostrum Iesum Christum, qui solus rex simul et sacerdos fieri potuit, duos in sacerdotibus ordines constituit, in summis videlicet pontificibus et in minoris ordinis sacerdotibus, qui nunc presbyteratus funguntur officio; ea videlicet provisione, ut, dum quilibet pontificum vita decederet, quicunque sacerdotum optimus putaretur, ei in pontificatum succederet. Et in novo testamento dominus noster Iesus Christus de multitudine discipulorum suorum, sicut in evangelio legimus, 'duodecim[14] elegit, quos et apostolos nominavit.' Horum in ecclesia locum tenent episcopi, sicut sacra

4) *Psalm.* 2, 10 *sqq.* 5) *Sc. Hlotharium II. et Hludowicum III; cfr. Prou l. c. p.* 6, *not.* 5. 6) *Sap.* 1, 1. 4. 7) *Supra p.* 7, *lin.* 12. 8) *Ezech.* 8, 17. 9) *Cfr. Matth.* 14 *sqq.* 10) *Rom.* 14, 10. 11) 2. *Corinth.* 5, 10. 12) *Matth.* 25, 21. 13) *Cfr.* 1. *Paralip.* 23—26. 14) *Luc.* 6, 13.

scriptura[15] et catholici doctores[16] ostendunt. 'Designavit[17] etiam et alios LXXII', qui sub duodecim apostolis figuram presbyterorum, id est secundi ordinis sacerdotum, praemonstraverunt; ut decedentibus episcopis de his secundi et inferioris ordinis sacerdotibus secundum sacros canones[18] spiritu Dei conditos et totius mundi reverentia consecratos ad summi sacerdotii apicem loco decessorum episcoporum provehantur, sicut sacra scriptura actuum apostolorum patenter ostendit dicente Petro ad confratres suos, quando Iudas, 'qui[19] connumeratus fuerat in ordine apostolorum et sortitus sortem ministerii apostolatus', abiit in locum suum: 'Oportet[19]', inquiens, 'ex his viris, qui nobiscum congregati sunt in omni tempore, quo intravit et exivit inter nos dominus Iesus, testem resurrectionis eius nobiscum fieri unum ex istis.' Et venit electio divina super 'Mathiam[20], qui annumeratus est cum undecim apostolis.'

Cap. 5. Et[21] in sacra regum historia legimus[22], quia principes sacerdotum, quando sacra unctione reges in regnum sacrabant, coronam significantem victoriam ponentes super capita eorum legem in manum eius dabant, ut scirent, qualiter[23] se ipsos regere et pravos corrigere et bonos in viam rectam deberent dirigere. Unde, sicut beatus papa Gelasius ad Anastasium imperatorem ex sacris scripturis demonstrat[24] et in his, quae nuper apud martyrium Sanctae Macrae in synodo gesta sunt[21], continetur, 'duo[24] sunt, quibus principaliter' unacum specialiter cuiusque curae subiectis 'mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum et regalis potestas'; in quibus personis, sicut ordinum sunt divisa vocabula, ita sunt et divisa in unoquoque ordine ac professione ordinationum officia. Diligenter igitur quisque debet in ordine et professione sua, quo nomine censetur, attendere et magnopere providere, ne a nomine discordet officio. 'Primum[25] namque', ut beatus Cyprianus dicit, 'ab episcopo, quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam episcopus, cum Graecum nomen sit, speculator interpretatur. Quare vero speculator ponitur, et quid a speculatore requiratur, Dominus ipse denudat, cum sub Ezechielis prophetae

15) *Cfr. Matth.* 10, 2 *sqq.; Luc.* 6, 13 *sqq.* 16) *Cfr. ex. gr. Pseudo-Anacleti c.* 28, *Decretal. Pseudo-Isidor. ed. Hinschius p.* 82; *Augustini Enarrat. in psalmos XLIV, c.* 32, *Opera ed. Bened. IV, col.* 398; *Prou l. c. p.* 10, *not.* 4. 17) *Luc.* 10, 1. 18) *Cfr. Conc. Sardic. c.* 13, *Mansi III, col.* 27. 19) *Act. apost.* 1, 17. 21. 22. 20) *Ibid.* 1, 26. 21) *Cfr. Synod. ap. S. Macram* 881, *c.* 1, *Mansi XVII, col.* 538 *sq.* 22) *Cfr.* 2. *Paralip.* 23, 11; *Deuter.* 17, 18. 23) *Cfr. Synod. Carisiac.* 858, *Cap. II, p.* 431, *c.* 5. 24) *Cap. II, p.* 29, *not.* 20. 25) *Cyprianus, De XII abusion. saec. c.* 10, *Opera ed. Hartel App., p.* 168.

nationem regum regis dicentis ei cum aliis regibus: 'Et[4] nunc reges', inquit, 'intellegite: erudimini, qui iudicatis terram. Servite Domino in timore et exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam ne, quando irascatur Dominus, et pereatis de via iusta'; sicut multos hanc commonitionem et comminationem neglegentes perisse legimus, audivimus, et etiam nostro tempore scimus[5]. Obaudiat etiam sanctam scripturam sibi praecipientem: 'Diligite[6] iustitiam, qui iudicatis terram. Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quaerite illum; quia in malivolam animam non introibit sapientia nec habitabit in corpore subdito peccatis.'

Cap. 3. Ego autem et pro imposito ministerio et pro bona et rationabili vestra iussione aggrediar exequi, quod rogatis, non meo sensu neque verbis meis, sed, ut praemisi[7], maiorum traditione attendens dicentem Dominum ad prophetam: 'Tu[8] autem audiens nuntiabis eis ex me'. 'Ex me', inquit, et non ex te, quia, sicut ipse dicit, 'qui a semetipso loquitur, gloriam propriam quaerit.' Sancta scriptura in omni ordine et professione unicuique administratori praecipit, ut intellegat cuncta, quae ait; quoniam, si intellegit, administratio quam gerit, unde exordium caepit, sollicitius satagit, ut de administrationis talento sibi credito rationem redditurus[9]. *p. 519. 'Omnes[10] enim *astabimus ante tribunal Christi, ut[11] referat unusquisque, quae per corpus gessit, sive bonum, sive malum.' Non audiat a iusto iudice, quod Dominus in evangelio servo malo et pigro responsurum se fatetur, sed audire mereatur: 'Euge[12]! serve bone et fidelis; quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam; intra in gaudium domini tui.'

Cap. 4. Legimus[13] in sancta scriptura veteris testamenti, quia David rex simul et propheta praefigurans dominum nostrum Iesum Christum, qui solus rex simul et sacerdos fieri potuit, duos in sacerdotibus ordines constituit, in summis videlicet pontificibus et in minoris ordinis sacerdotibus, qui nunc presbyteratus funguntur officio; ea videlicet provisione, ut, dum quilibet pontificum vita decederet, quicunque sacerdotum optimus putaretur, ei in pontificatum succederet. Et in novo testamento dominus noster Iesus Christus de multitudine discipulorum suorum, sicut in evangelio legimus, 'duodecim[14] elegit, quos et apostolos nominavit.' Horum in ecclesia locum tenent episcopi, sicut sacra

4) *Psalm.* 2, 10 *sqq.* 5) *Sc. Hlotharium II. et Hludowicum III; cfr. Prou l. c. p.* 6, *not.* 5. 6) *Sap.* 1, 1. 4. 7) *Supra p.* 7, *lin.* 12. 8) *Ezech.* 8, 17. 9) *Cfr. Matth.* 14 *sqq.* 10) *Rom.* 14, 10. 11) 2. *Corinth.* 5, 10. 12) *Matth.* 25, 21. 13) *Cfr.* 1. *Paralip.* 23—26. 14) *Luc.* 6, 13.

scriptura[15] et catholici doctores[16] ostendunt. 'Designavit[17] etiam et alios LXXII', qui sub duodecim apostolis figuram presbyterorum, id est secundi ordinis sacerdotum, praemonstraverunt; ut decedentibus episcopis de his secundi et inferioris ordinis sacerdotibus secundum sacros canones[18] spiritu Dei conditos et totius mundi reverentia consecratos ad summi sacerdotii apicem loco decessorum episcoporum provehantur, sicut sacra scriptura actuum apostolorum patenter ostendit dicente Petro ad confratres suos, quando Iudas, 'qui[19] connumeratus fuerat in ordine apostolorum et sortitus sortem ministerii apostolatus', abiit in locum suum: 'Oportet[19]', inquiens, 'ex his viris, qui nobiscum congregati sunt in omni tempore, quo intravit et exivit inter nos dominus Iesus, testem resurrectionis eius nobiscum fieri unum ex istis.' Et venit electio divina super 'Mathiam[20], qui annumeratus est cum undecim apostolis.'

Cap. 5. Et[21] in sacra regum historia legimus[22], quia principes sacerdotum, quando sacra unctione reges in regnum sacrabant, coronam significantem victoriam ponentes super capita eorum legem in manum eius dabant, ut scirent, qualiter[23] se ipsos regere et pravos corrigere et bonos in viam rectam deberent dirigere. Unde, sicut beatus papa Gelasius ad Anastasium imperatorem ex sacris scripturis demonstrat[24] et in his, quae nuper apud martyrium Sanctae Macrae in synodo gesta sunt[21], continetur, 'duo[24] sunt, quibus principaliter' unacum specialiter cuiusque curae subiectis 'mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum et regalis potestas'; in quibus personis, sicut ordinum sunt divisa vocabula, ita sunt et divisa in unoquoque ordine ac professione ordinationum officia. Diligenter igitur quisque debet in ordine et professione sua, quo nomine censetur, attendere et magnopere providere, ne a nomine discordet officio. 'Primum[25] namque', ut beatus Cyprianus dicit, 'ab episcopo, quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam episcopus, cum Graecum nomen sit, speculator interpretatur. Quare vero speculator ponitur, et quid a speculatore requiratur, Dominus ipse denudat, cum sub Ezechielis prophetae

15) *Cfr. Matth.* 10, 2 *sqq.; Luc.* 6, 13 *sqq.* 16) *Cfr. ex. gr. Pseudo-Anacleti c.* 28, *Decretal. Pseudo-Isidor. ed. Hinschius p.* 82; *Augustini Enarrat. in psalmos XLIV, c.* 32, *Opera ed. Bened. IV, col.* 398; *Prou l. c. p.* 10, *not.* 4. 17) *Luc.* 10, 1. 18) *Cfr. Conc. Sardic. c.* 13, *Mansi III, col.* 27. 19) *Act. apost.* 1, 17. 21. 22. 20) *Ibid.* 1, 26. 21) *Cfr. Synod. ap. S. Macram* 881, *c.* 1, *Mansi XVII, col.* 538 *sq.* 22) *Cfr.* 2. *Paralip.* 23, 11; *Deuter.* 17, 18. 23) *Cfr. Synod. Carisiac.* 858, *Cap. II, p.* 431, *c.* 5. 24) *Cap. II, p.* 29, *not.* 20. 25) *Cyprianus, De XII abusion. saec. c.* 10, *Opera ed. Hartel App., p.* 168.

persona episcopo officii sui rationem denunciat ita inquiens: "Speculatorem[26] dedi te domui Israel"'. Speculatoris officium est, ut commisso sibi populo exemplo et verbo, qualiter *p. 520. vivere *debeat, incessanter annuntiet; sicut de Christo, qui sequi se, id est imitari, praecipit[27], scriptum est: 'Quae[28] caepit Iesus facere et docere.' Et sic vitam ac mores sibi commissorum speculetur attendere et, postquam attenderit, sermone, si poterit, et actu corrigere et, si non poterit, iuxta evangelicam regulam[29] scelerum operarios debet declinare.

Cap. 6. Et rex 'in[30] semet ipso nominis sui dignitatem custodire debet: nomen enim regis intellectualiter hoc retinet, ut subiectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit, qui proprios mores, ne iniqui sint, non corrigit? "Quoniam[31] iustitia regis exaltatur solium" et veritate solidantur gubernacula populorum.' Quae vero sit iustitia regis idem beatus Cyprianus in nono abusionis gradu sufficientissime monstrat[32].

Cap. 7. Habet quippe ordo sacerdotalis leges divinitus promulgatas, qualiter quisque ad culmen regiminis, videlicet episcopatus, venire debeat, atque ad hoc recte perveniens qualiter vivat, et bene vivens qualiter doceat, et recte docens infirmitatem suam quotidie quanta consideratione cognoscat, qualiter etiam ministros sibi subpositos regere debeat, quam pura etiam intentione sacros ecclesiasticos ordines dispensare et qua discretione ligare vel solvere subditos debeat. De quibus legibus in eisdem scriptum est ita: 'Nulli[33] sacerdoti suos liceat canones ignorare nec quicquam facere, quod patrum possit regulis obviare.' Quia non minus in sanctarum traditionum delinquitur sanctiones, quam in ipsius Domini iniuriam prosilitur. Quod tale est, quia, ut sacra monstrat auctoritas[34], cognata sunt schisma et haeresis, ac, si aliis verbis dicatur, non minus schismaticus delinquit, cum praevaricatione sanctarum regularum per contemptum se ab unitate sanctae ecclesiae, quae corpus Christi est, dividit, quam haereticus, qui de Deo, capite videlicet ipsius ecclesiae, male sentit.

Cap. 8. Et sicut dictum est de legibus ecclesiasticis, quod 'nulli[33] sacerdoti suos liceat canones ignorare nec

26) *Ezech.* 33, 7. 27) *Matth.* 16, 24. 28) *Act. apost.* 1, 1. 29) *Luc.* 13, 27: Discedite a me omnes operarii iniquitatis. 30) *Cyprianus l. c. c.* 9, *p.* 169. 31) *Proverb.* 16, 12. 32) *Cap. II, p.* 444, *not.* 36. 33) *Coelestini epist. ad episc. per Apuliam et Calabriam constit. c.* 1, *Mansi IV, col.* 469, *Jaffé, Reg. pontif.* I^2, *nr.* 371. 34) *Cfr. Hieronymi Commentar. in epist. ad Titum c.* 3, *Opera ed. Vallarsius VII, p.* 738; *Augustinus contra Cresconium II, c.* 7, *Opera IX, col.* 413.

quicquam facere, quod patrum possit regulis obviare', ita legibus sacris decretum est, ut 'leges[35] nescire nulli liceat aut quae sunt statuta contemnere'. Cum enim dicitur: 'Nulli liceat leges nescire vel quae sunt statuta contemnere', nulla persona in quocunque ordine mundano excipitur, quae hac sententia non constringatur. Habent[36] enim reges et reipublicae ministri leges, quibus in quacumque provincia degentes regere debent, habent capitula christianorum regum ac progenitorum suorum, quae generali consensu fidelium suorum tenere legaliter promulgaverunt. De quibus beatus Augustinus dicit, quia, 'licet[37] homines de his iudicent, cum eas instituunt, tamen, cum fuerint institutae atque firmatae, non licebit iudicibus de ipsis iudicare, sed secundum ipsas.'

Cap. 9. Multo minus autem regi vel cuilibet in quocunque ordine contra leges divinas licet agere per contemptum. Unde principi terrae magnopere providendum atque cavendum est, ne in his Deus offendatur, per quos religio christiana consistere debet et caeteri ab offensione salvari. Et ideo, qui res ecclesiasticas divino iudicio tuendas et defensandas suscepit, consensu eius, electione cleri ac plebis et approbatione episcoporum provinciae quisque ad ecclesiasticum regimen absque ulla venalitate *provehi debet, *p. 521.
quia, sicut Dominus in evangelio dicit, 'qui[38] non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est et latro'; ecclesiasticis regulis sine difficultate omnimodis debet favere, si non vult regem regum offendere. Et sicut episcopi ac rex providere debent, ut nullius rei intuitu eligatur episcopus, nisi Dei solius, id est non pro aliquo munere dationis nec pro aliquo obsequio humano vel propinquitate consanguinitatis seu amicitia vel servitio temporali aut aliqua occasione, quae contraria esse possit veritati aut divinae auctoritati, ita rex custodire debet, sicut sanctus Augustinus demonstrat[39], ne[40] muneribus vel blanditiis cuiusquam scelerati pelliciatur et adulationibus decipiatur nec quibuscunque propinquitatis necessitudinibus coniunctis contra Deum sanctamque ecclesiam atque rempublicam perverse agentibus affectu carnali parcat[40], dicente Dei spiritu per David prophetam: 'Nonne[41] eos, qui oderunt te, Deus, oderam,

35) *Interpret. ad Cod. Theod. I,* 1, 2 *(L. Rom. Visig. ed. Hänel p.* 16*).* 36) *Cfr. Hincmari epist. ad. episc. regni pro Karolomanno c.* 15, *Opera II, p.* 224; *Waitz VG. III², p.* 620. 37) *Augustinus, De vera religione c.* 31, *Opera I, col.* 768. 38) *Ioh.* 10, 1. 39) *Cfr. Augustinus, De civitate Dei V, c.* 24, *Opera VII, col.* 141. 40) ne muneribus ... decipiatur *et* nec quibuscunque ... parcat *ex Hincmari epistola de regis persona et regio ministerio ad Karolum Calvum directa c.* 21. 29. *sumpta sunt, Opera II, p.* 19. 23. 41) *Psalm.* 138, 21. 22.

et super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos; inimici facti sunt mihi. Inimicos[42] enim Dei perfecto odio odisse, est ad quod facti sunt diligere et quod faciunt increpare, mores pravorum premere, vitae prodesse.'

Cap. 10. Tales etiam comites et sub se iudices constituere debet, qui avaritiam oderint et iustitiam diligant et sub hac conditione suam administrationem peragant et sub se huiusmodi ministeriales substituant. Et quicunque in omni ordine et professione in dominatione constituuntur et domini appellantur, sicut sanctus Cyprianus in sexto abusionis gradu demonstrat, dominationis virtutem auctore et cooperatore Domino teneant; 'quia[43] nihil proficit dominandi habere potestatem, si dominus ipse non habeat et virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor non tam exteriori fortitudine, quae et[b] ipsa saecularibus dominis necessaria est, indiget, quam animi interiori fortitudine, bonis moribus exerceri debet. Saepe enim dominandi per animi neglegentiam perditur fortitudo. Tria ergo necessaria hos, qui dominantur, habere oportet, terrorem scilicet et ordinationem et amorem. Nisi enim ametur dominus pariter et metuatur, ordinatio minime constare illius potest. Per beneficia ergo et affabilitatem procuret, ut diligatur, et per iustas vindictas non propriae iniuriae, sed legis Dei studeat, ut metuatur. Propterea quoque, dum multi pendent in eo, ipse Deo adhaerere debet, qui illum in ducatum constituit, qui ad portanda multorum onera ipsum veluti fortiorem solidavit. Paxillus enim, nisi bene forte firmetur et alicui fortiori adhaereat, omne, quod in eo pendet, cito labitur, et ipse solutus a rigore suae firmitatis cum oneribus ad terram delabitur: sic et princeps, nisi suo conditori pertinaciter adhaeserit, et ipse et omne, quod continet, cito deperit'; et 'sciat[44], quod, sicut in principatu[45] hominum primus constitutus est, ita[46], quoscunque peccatores sub se in praesenti habuit, nisi se et illos correxerit, supra se modo implacabili in illa futura poena habebit.'

Cap. 11. In memoratis namque gestis apud martyrium Sanctae Macrae et de his, quae ad sanctae ecclesiae ac rectorum ipsius honorem et vigorem[47], et de his, quae ad

b) *sic corr. Sirm;* in *Bus.*

42) *Gregorii Lib. pastoral. III, c.* 22, *Opera ed. Bened. II, col.* 69 *sq.; cfr. Synod. Mett.* 859, *c.* 8, *Cap. II, p.* 444. 43) *Cyprianus l. c. c.* 6, *p.* 160. 44) *Ibid. c.* 9, *p.* 167. 45) in throno *Cyprian.* 46) sic et in poenis, si iustitiam non fecerit, primatum habiturus est. Omnes namque quoscumque *Cyprian.* 47) *Synod. ap. S. Macram* 881, *c.* 3. 4, *Mansi XVII, col.* 540 *sq.*

regis et regni soliditatem atque curam pertinent[48], necnon et de domus *regiae dispositione[49] ex catholicorum[c][50] secun- *p. 522. dum sanctarum scripturarum tramitem promulgationibus atque ex christianorum regum constitutionibus per capitula breviter ac salubriter, si teneantur et exequantur, collecta continentur. Verumtamen quia Samaritanus, verus videlicet custos humani generis, stabulario, id est pontificali ordini, cuius curae vulneratum quemque commiserat ad sanandum, dans duos denarios, vetus scilicet ac novum testamentum, dixit: 'Quod[51] supererogaveris, ego, cum rediero, reddam tibi', eisdem gestis, velut ex supererogatione, quae praemissa sunt in hoc opusculo, et quae sequentur, adicere studeo.

Cap. 12. Adalhardum[52] senem[53] et sapientem domni Caroli magni imperatoris propinquum et monasterii Corbeiae abbatem, inter primos consiliarios primum, in adolescentia mea vidi[54]. Cuius libellum De ordine palatii legi et scripsi, in quo inter caetera continetur duabus principaliter divisionibus totius regni statum constare anteposito semper et ubique omnipotentis Dei iudicio: primam videlicet divisionem esse dicens, qua assidue et indeficienter regis palatium regebatur et ordinabatur; alteram vero, qua totius regni status secundum suam qualitatem studiosissime providendo servabatur.

Cap. 13. In prima igitur dispositione regis palatium in ornamento totius palatii ita ordinatum erat. Anteposito ergo rege et regina cum nobilissima prole sua, tam in spiritalibus quam et in secularibus atque corporalibus rebus per hos ministros omni tempore gubernabatur: videlicet per apocrisiarium[55], id est responsalem negotiorum ecclesiasticorum; cuius ministerium[56] ex eo tempore sumpsit exordium, quando Constantinus magnus imperator christianus effectus propter amorem et honorem sanctorum apostolorum Petri et Pauli, quorum doctrina ac ministerio ad Christi gratiam baptismatis sacramenti pervenit, locum et sedem suam, urbem scilicet Romanam, papae Silvestro edicto privilegii

c) conciliorum *emendare vult Prou; cfr. vero not.* 50.

48) *Ibid. c.* 5. 6. 49) *Ibid. c.* 8. 50) *Ibid. prolog.*: quae a maioribus nostris secundum tramitem sacrarum scripturarum statuta fuere. 51) *Luc.* 10, 35. 52) *Cfr. Wattenbach, Deutschlands GQ. I*⁶, *p.* 250 *sqq.; Simson, Ludwig d. Fr. I, p.* 19 *sqq.; Prou l. c. p.* 32, *not.* 1; *p.* 98. 53) *Cfr. Prou l. c. p.* 33, *not.* 2. 54) *Hincmarus direxit epistolam* Adalardo abbati de amicitia inter ipsos, et qualiter debet esse verus amicus, *Flodoardi Hist. eccl. Rem. III, c.* 24, *SS. XIII, p.* 535. 55) *Cfr. c.* 16: quem nostrates capellanum vel palatii custodem appellant; *c.* 13—16. 19. 20. 32; *Waitz, VG. III*², *p.* 520 *sq.; Brunner, RG. II, p.* 116, *not.* 18. 56) *Cfr. Hinschius, KR. I, p.* 501 *sqq.*

tradidit[57] et sedem suam in civitate sua, quae antea Byzantium vocabatur, nominis sui civitatem ampliando aedificavit; et sic responsales tam Romanae sedis, quam et aliarum praecipuarum sedium in palatio pro ecclesiasticis negotiis excubabant.

Cap. 14. Aliquando per episcopos, aliquando vero per diaconos apostolica sedes hoc officio fungebatur. Quo officio beatus Gregorius in diaconi ordine functus fuit[58]; et ex aliis praecipuis sedibus per diaconos id officium exequebatur, sicut sacri canones iubent[59]. Et in his cisalpinis regionibus, postquam Hludowicus praedicatione beati Remigii ad Christum conversus et ab ipso cum tribus millibus Francorum in vigilia sancti paschae baptizatus extitit[60], per successiones regum sancti episcopi ex suis sedibus et tempore competenti palatium visitantes vicissim hanc administrationem disposuerunt. A tempore vero Pippini et Caroli interdum per presbyteros, interdum per episcopos, *p. 523. regia voluntate atque episcopali consensu per *diaconos vel presbyteros, magis quam per episcopos hoc officium executum extitit; quia episcopi continuas vigilias supra gregem suum debent assidue exemplo et verbo vigilare et non diutius secundum sacros canones[61] a suis abesse parrochiis.

Cap. 15. Neque iuxta decreta ex sacris canonibus promulgata beati Gregorii[62] praetoria, quae nunc regia et usitatius palatia nominantur, debent inutiliter observare, ne incurrant iudicium, ut contra placita canonum sibi in ordinatione sua tradita[63] facientes ipsi sibi[d] honore privent ecclesiastico. Et, ut de licitis exempla ponamus[64] et de inlicite[e] usurpatis non taceamus, tempore Pippini et Caroli hoc ministerium consensu episcoporum per Fulradum[65] presbyterum, tempore etiam Caroli per Engelramnum[66] et Hildiboldum[67] episcopos, tempore denique Hludowici per Hilduinum presbyterum[68] et post eum per Fulconem item

d) *ita Bus.;* se *corr. Sirm.* e) *ita corr. Sirm.;* inclite *Bus.*

57) *Cfr. Constit. Constantini c.* 17, *ed. Zeumer in 'Berlin. Festgab. f. Gneist' p.* 58. 58) *Cfr. Gregorii Dialog. III, c.* 32. 36, *Opera II, col.* 349. 357; *Vita Gregorii auctore Iohanne diacono I, c.* 26, *Opera Gregorii IV, col.* 31. 59) *Cfr. Conc. Sardic. c.* 9, *Mansi III, col.* 25 *sq.* 60) *Cfr. Gregorii Tur. Hist. Franc. II, c.* 31, *SS. rer. Merov. I, p.* 93; *Hincmari Vita s. Remigii c.* 4, *AA. SS. Boll. Oct. I, p.* 146 *sq.* 61) *Cfr. Conc. Sardic. c.* 11, *Mansi III, col.* 26. 62) *Cfr. Gregorii Lib. pastoral. II, c.* 7, *Opera II, col.* 24 *sqq.* 63) *Cfr. Hincmari opuscul. LV capitul. prolog., Opera II, p.* 389. 64) *Cfr. Waitz, VG. III*², *p.* 516 *sqq.*; *Simson, Karl d. Gr. II, p.* 540 *sqq.*; *idem, Ludwig d. Fr. II, p.* 232 *sqq.* 65) *Abbatem S. Dionysii.* 66) *Mettensem.* 67) *Coloniensem.* 68) *Abbatem S. Dionysii.*

presbyterum, deinde per Drogonem episcopum[69] extitit hoc ministerium executum.

Cap. 16. Apocrisiarius autem, quem nostrates capellanum vel palatii custodem appellant, omnem clerum palatii sub cura et dispositione sua regebat[70]. Cui sociabatur summus cancellarius[71], qui a secretis olim appellabatur; erantque illi subiecti prudentes et intelligentes ac fideles viri, qui praecepta regia absque immoderata cupiditatis venalitate scriberent et secreta illis fideliter custodirent. Post eos vero sacrum palatium per hos ministros disponebatur: per camerarium videlicet[72] et comitem palatii[73], senescalcum[74], buticularium, comitem stabuli, mansionarium, venatores[75] principales quatuor, falconarium unum.

Cap. 17. Et quamvis sub ipsis aut ex latere eorum alii ministeriales fuissent, et[f] ostiarius[76], saccellarius[77], dispensator[77], scapoardus[77], vel quorumcunque ex eis iuniores aut decani[78] fuissent, vel etiam alii ex latere, sicut bersarii[79], veltrarii[80], beverarii[81], vel si qui adhuc supererant: verumtamen, quamvis et ipsi singuli iuxta suam qualitatem ad hoc intenti essent, non tamen ad eos, sicut ad caeteros principaliter, ut subter insertum est, totius regni confaederatio [pertinebat[g], sed] in maioribus vel minoribus singulis quibusque quotidianis necessitatibus occurrentibus cum palatio conglutinabantur. Sed nec ipsi superiores omnes aequaliter propter ministeriorum diversitatem, qualitatem vel convenientiam prodesse poterant, cum tamen nullus se propter fidei[h] servandam veritatem[h] regis et regni, ut praedictum est, subtrahere potuisset vel etiam voluisset. De quorum personis vel ministeriis, quanquam plura sint, quae dicantur, haec tamen praecipue habebantur.

Cap. 18. Imprimis ut iuxta cuiuscunque ministerii qualitatem vel quantitatem minister nobili corde et corpore, constans, rationabilis, discretus et sobrius eligeretur; *sed nec *p. 524.

f) *ita Bus.*; ut *corr. Duch.* g) *ita fortasse supplendum*; consideratio in maior. vel. minor. [pertinebat], sed singuli quibusque *emendare proposuit Gengler l. c. p.* 696; confoederatio . . . conglutinabantur [pertinebat]. Sed *Prou.* h) fidem servandam voluntati *coniecit Gengler l. c.*

69) *Mettensem.* 70) *Cfr. c.* 19. 71) *Cfr. Sickel, Urk.-Lehre p.* 76 *sqq.; Waitz l. c. III², p.* 513 *sqq., p.* 524 *sq.; Brunner l. c. II, p.* 116 *sq.* 72) *Cfr. c.* 22. 73) *Cfr. c.* 21. 74) *Cfr. c.* 23. 75) *Cfr. c.* 24. 76) *Cfr. Waitz l. c. III², p.* 505 *sq.* 77) *Erat minister vel iunior camerarii; cfr. Waitz l. c. p.* 508*; p.* 502, *not.* 2. 78) *Cfr. Walafridus, De exordiis et incrementis rer. ecclesiast. c.* 32, *Cap. p.* 515. 79) *Venatores, 'Schützen'; cfr. Diez, Etym. WB. d. rom. Spr. II c, s. v. bercer* 1*; Du Cange s. v. bersa.* 80) *'Canibus veltricibus praefecti' Du Cange s. v. veltrarius.* 81) *'Quibus castorum (Biber) cura et custodia incumbit' id. s. v. beverarii.*

illa sollicitudo deerat, ut, si fieri potuisset, sicut hoc regnum Deo auctore ex pluribus regionibus constat, ex diversis etiam eisdem regionibus aut in primo aut in secundo aut etiam in quolibet loco idem ministri eligerentur[82], qualiter familiarius quaeque regiones palatium adire possent, dum suae genealogiae vel regionis consortes in palatio locum tenere cognoscerent.

Cap. 19. His ita breviter de eligendis et constituendis ministris praedictis nunc ad eorundem ministrorum et ministrationum ordinem, qualiter currebant, veniendum est. Nam quamvis praefati ministri unusquisque de suo ministerio non sub alio vel per alium, nisi per se ipsum solum regem, vel quantum ad reginam vel gloriosam prolem regis respiciebant, caput ponerent, non tamen omnes aequaliter de caeteris rebus vel caeterorum necessitatibus regem adibant, sed mensura sua quisque contentus erat et, ubi vel ubi ratio poscebat, solatium alterius requirebat. E quibus praecipue duo, id est apocrisiarius[83], qui vocatur apud nos capellanus vel palatii custos, de omnibus negotiis ecclesiasticis vel ministris ecclesiae, et comes palatii[84] de omnibus saecularibus causis vel iudiciis suscipiendi curam instanter habebant[85], ut nec ecclesiastici nec saeculares prius domnum regem absque eorum consultu inquietare necesse haberent, quousque illi praeviderent, si necessitas esset, ut causa ante regem merito venire deberet; si vero secreta esset causa, quam prius congrueret regi, quam cuiquam alteri dicere, eundem dicendi locum eidem ipsi praepararent introducto prius rege, ut hoc iuxta modum personae vel honorabiliter vel patienter vel etiam misericorditer susciperet.

Cap. 20. Apocrisiarius quidem de omni ecclesiastica religione vel ordine necnon etiam de canonicae[i] vel monasticae[i] altercatione, seu quaecunque palatium adibant pro ecclesiasticis necessitatibus, sollicitudinem haberet, et ea tantummodo de externis regem adirent, quae sine illo plenius definiri non potuissent. Caeterum ut non solum de his, quae ad eos specialiter de omni ornamento vel officio ecclesiastico infra palatium agenda pertinebant, verum quoque et omnem consolationem spiritalem sive consilium totius palatii quicunque quaereret apud eum, ut necesse erat, fideliter inveniret, et qui non quaereret, et tamen ipse apud aliquem

i) *ita Bus.; canonica vel monastica corr. Prou; supplendum videtur:* religionis.

82) *Cfr. Waitz l. c. III², p. 503 sq.; Brunner l. c. II, p.* 102. 112. 83) *Cfr. c.* 13. 84) *Cfr. c.* 21. 85) *Cfr. Walafridus l. c. c.* 32, *Cap. II, p.* 515.

necessarium esse sentiret, iuxta personae qualitatem et a perverso sensu vel opere retrahere et ad viam salutis convertere studeret. Et caetera spiritualia, quaecunque palatio tam ab assidue conversantibus quamque et a supervenientibus sive secundum Deum, sive secundum seculum ut providerentur et praeviderentur erant necessaria, quae enumerare longum est, ad eius specialiter curam pertinebant; non ita, ut aliter ullus sive palatinus, sive externus superveniens sapientia et vera devotione per Dei gratiam illuminatus tale aliquid minime ageret, sed maxime consuetudo erat, ut aut cum eodem apocrisiario pariter, aut certe per eius consilium, quod erat agendum, ageret, ne forte quid minus utile aut indignum regi subriperet.

Cap. 21. Comitis[86] autem palatii inter caetera paene innumerabilia in hoc maxime sollicitudo erat, ut omnes contentiones legales, quae alibi ortae propter aequitatis iudicium palatium aggrediebantur, iuste ac rationabiliter determinaret seu perverse iudicata ad aequitatis tramitem reduceret[87], ut et coram Deo propter iustitiam et coram hominibus propter legum observationem cunctis placeret. Si quid vero tale esset, quod leges mundanae hoc in suis diffinitionibus statutum non haberent aut secundum gentilium consuetudinem crudelius sancitum esset, quam christianitatis *rectitudo vel sancta auctoritas merito non consentiret, *p. 525. hoc ad regis moderationem perduceretur, ut ipse cum his, qui utramque legem nossent et Dei magis, quam humanarum legum statuta metuerent, ita decerneret, ita statueret, ut, ubi utrumque servari posset, utrumque servaretur, sin autem, lex saeculi merito comprimeretur, iustitia Dei conservaretur.

Cap. 22. De honestate vero palatii seu specialiter ornamento regali necnon et de donis annuis militum[88], absque cibo et potu vel equis, ad reginam praecipue et sub ipsa ad camerarium[89] pertinebat; et secundum cuiusque rei qualitatem ipsorum sollicitudo erat, ut tempore congruo semper futura prospicerent, ne quid, dum opus esset, ullatenus opportuno tempore defuisset. De donis vero diversarum legationum ad camerarium aspiciebat, nisi forte iubente rege tale aliquid esset, quod reginae ad tractandum cum ipso congrueret. Haec autem omnia et his similia eo intendebant, ut ab omni sollicitudine domestica vel palatina, in quantum rationabiliter

86) *Cfr.* 16. 19; *Waitz l. c.* IV^2, *p.* 485 *sqq.*; *Brunner l. c. II, p.* 108 *sqq.*; *id., Forschungen p.* 141 *sq.* 282, *not.* 87) *Cfr. Gengler l. c. p.* 699, *not.* 54. 88) *Cfr. c.* 27. 89) *Cfr. c.* 16. 32; *Waitz l. c.* III^2, *p.* 502 *sqq.*

et honeste esse poterat, domnus rex omnipotenti Deo spem suam indesinenter committens ad totius regni statum ordinandum vel conservandum animum semper suum promptum haberet.

Cap. 23. Ad tres autem ministeriales: senescalcum[90], buticularium et comitem stabuli, secundum uniuscuiusque ministerii qualitatem vel quantitatem pertinebat, ut cum communi consensu de suo quisque ministerio admonendi non essent segnes, ut, quantocius[k] esse potuisset, omnes actores regis praescirent[91], ubi vel ubi rex illo vel illo tempore tanto vel tanto spacio manere debuisset, propter adductionem vel praeparationem; ne forte tarde scientes, dum inopportuno tempore vel cum nimia festinatione exigeretur, familia regalis per neglegentiam sine necessitate opprimeretur. Quae videlicet cura quanquam ad buticularium vel ad comitem stabuli pertineret, maxima tamen cura ad senescalcum respiciebat, eo quod omnia caetera praeter potus vel victus caballorum ad eundem senescalcum respiceret. Inter quos etiam et mansionarius[92] intererat, super cuius ministerium incumbebat, sicut et nomen eius indicat, ut in hoc maxime sollicitudo eius intenta esset, ut tam supradicti actores, quamque et susceptores[93], quo tempore ad eos illo vel illo in loco rex venturus esset, propter mansionum praeparationem, ut oportuno tempore praescire potuissent; ne aut inde tarde scientes propter afflictionem familiae importuno tempore peccatum aut hi propter non condignam susceptionem, ac si bene noluissent, cum certe non volendo, sed non valendo, offensionem incurrerent.

Cap. 24. Similiter quoque quatuor venatores[94] et quintus falconarius cum eadem unanimitate secundum temporis qualitatem admonere studebant, qualiter ea, quae ad singulorum ministeriorum curam pertinebant, ut opportuno tempore et non tarde considerarentur, quando tanti[l] vel quando tanti, quando toti et quando nulli aut in palatio retinerentur aut more solito foris nutriendi usque ad tempus mitterentur aut tempore congruo per denominata loca venandi causa pariter et nutriendi disponerentur. Sed et hoc et illud, id est et intra et extra palatium, ita semper cum mensura et ratione ordinaretur, ut, quantum prodesset, esset, et quantum non prodesset, non esset, quia in ipsis ministeriis non sic facile

k) *ita corr. Sirm.;* quando eius *Bus.* l) *sc.:* homines, canes, aves; *cfr. p.* 19, *lin.* 1.

90) *Cfr. c.* 16; *Waitz l. c. III²*, *p.* 499 *sqq.* 91) *Cfr. Brunner l. c. II*, *p.* 123. 92) *Cfr. c.* 16; *Waitz l. c. III²*, *p.* 507. 93) *Cfr. Waitz l. c. IV²*, *p.* 13, *not.* 94) *Cfr. c.* 16. 17; *Waitz l. c. III²*, *p.* 508.

certus numerus aut hominum aut canum aut avium diffiniri potest: ideo in ipsorum arbitrio manebat, quanti et quales essent.

Cap. 25. Sensus[m] autem in his omnibus talis erat, ut p. 526. nunquam palatio tales vel tanti deessent ministri propter has praecipue inter caeteras necessitates vel honestates[m]. Primo, ut sive generaliter maioribus, sive specialiter vel singulariter quibusque minoribus recedentibus omni tempore et multitudine congrua, sine qua rationabiliter et honeste esse non posset, semper esset ornatum palatium et consiliariis condignis nunquam destitutum fuisset; et ut qualiscunque legatio sive speculandi, sive etiam subdendi gratia veniret, qualiter omnes quidem honeste suscipi potuissent. Deinde primus consilii rectitudinem, secundus misericordiae et benignitatis consolationem, tertius vero versutiae seu temeritatis sermo referret medicinam; et ut ex quacumque parte totius regni quicumque desolatus, orbatus, alieno aere oppressus, iniuste calumnia cuiusque suffocatus seu caetera his similia, quae nunc enumerare perlongum est, maxime tamen de viduis et orphanis tam seniorum quamque et mediocrium uniuscuiusque secundum suam indigentiam vel qualitatem, dominorum vero misericordiam et pietatem semper ad manum haberet, per quem singuli ad pias aures principis perferre potuissent.

Cap. 26. Similiter, qui propter diutinum servitium digni erant, ut remunerari debuissent, et locus talis occurrebat, ubi ex praedictis indigentibus nemo sine mensura destitueretur; similiter secundum eorum qualitatem ad memoriam principum revocarentur non tam ipsis urgentibus, quam eorum, de quibus supra dictum est, fidem et debitum exigentibus; ut in eis id fieret primo, propter quod cum iustitia et misericordia Deo placerent[n], deinde in militia remanentibus certissimam fideliter servandi[o] fidem et constantiam ministrarent, deinde ut etiam longe positis per totius regni ambitum laetitiam et gaudium demonstrarent. Et si aliquis ex ministerialibus vel consiliariis decedebat, loco eius congruus et utilis restituebatur[95].

Cap. 27. Et ut illa multitudo, quae in palatio semper esse debet, indeficienter persistere posset, his tribus ordinibus fovebatur[96]. Uno videlicet, ut absque ministeriis expediti milites[97], anteposita dominorum benignitate et sollicitudine,

m) *sic divisit capitula Prou; in omnibus anterioribus edd. verba:* sensus . . . honestates *cum* c. 24. *coniuncta sunt.* n) *sic corr. Prou;* placeret *Bus.* o) serviendi *coniecit Bus., corr. Sirm., Prou.*

95) *Cfr. Waitz l. c.* III^{2}, *p.* 545. 96) *Cfr. c.* 33; *Waitz l. c.* III^{2}, *p.* 542 *sq.* 97) *C.* 22; *Waitz l. c.* III^{2}, *p.* 547; *Brunner l. c. II, p.* 101.

qua nunc victu, nunc vestitu, nunc auro, nunc argento, modo equis vel caeteris ornamentis interdum specialiter, aliquando prout tempus, ratio et ordo condignam potestatem administrabat, saepius porrectis, in eo tamen indeficientem consolationem necnon ad regale obsequium inflammatum animum ardentius semper habebant: quod illos praefati capitanei ministeriales[98] certatim de die in diem, nunc istos, nunc illos ad mansiones suas vocabant et non tam gulae voracitate, quam verae familiaritatis seu dilectionis amore, prout cuique possibile erat, impendere studebant; sicque fiebat, ut rarus quisque infra hebdomadam remaneret, qui non ab aliquo pro huiusmodi studio convocaretur.

Cap. 28. Alter[96] ordo per singula ministeria discipulis congruebat, qui magistro suo singuli adhaerentes et honorificabant et honorificabantur locisque singuli suis, prout opportunitas occurrebat, ut a domino videndo vel alloquendo consolarentur. Tertius ordo item erat tam maiorum quam minorum in pueris vel vasallis, quos unusquisque, prout gubernare et sustentare absque peccato, rapina videlicet vel furto, poterat, studiose habere procurabant[p]. In quibus, scilicet denominatis ordinibus, absque his, qui semper eundo et redeundo palatium frequentabant, erat delectabile, quod interdum et necessitati, si repente ingrueret, semper sufficerent; et tamen semper, ut dictum est, maior pars illius[q] propter superius commemoratas benignitates cum iucunditate et hilaritate prompta et alacri mente persisterent.

p. 527. Cap. 29. Secunda divisio est, qua totius regni status, anteposito, sicuti semper et ubicumque, omnipotentis Dei iudicio, quantum ad humanam rationem pertinebat, conservari videbatur, haec est. Consuetudo[99] autem tunc temporis talis erat, ut non saepius, sed bis in anno placita duo tenerentur: unum, quando ordinabatur status totius regni ad anni vertentis spacium[100]; quod ordinatum nullus eventus rerum, nisi summa necessitas, quae similiter toto regno incumbebat, mutabatur. In quo placito generalitas universorum maiorum, tam clericorum quam laicorum, conveniebat: seniores propter consilium ordinandum, minores[1] propter idem consilium suscipiendum et interdum pariter tractandum et non ex potestate, sed ex proprio mentis intellectu

p) *ita Bus.;* procurabat *corr. Prou.* q) *sc.:* multitudinis *vel* ordinis; illorum *emendav. Prou.*

98) *Cfr. Waitz l. c. III², p.* 529 *sq.* 99) *Cfr. Waitz l. c. III², p.* 555 *sqq.; Brunner l. c. II, p.* 130 *sqq.* 100) *I. e.: per annum currentem; cfr. Waitz l. c. III², p.* 556. 557, *not.* 1; *Prou l. c. p.* 73, *not.* 2. 1) *Cfr. Waitz l. c. III², p.* 582, *not.* 2; *p.* 586, *not.* 4.

vel sententia confirmandum; caeterum[r] autem propter dona generaliter danda.

Cap. 30. Aliud placitum cum senioribus tantum et praecipuis consiliariis habebatur, in quo iam futuri anni status tractari incipiebatur, si forte talia aliqua se praemonstrabant, pro quibus necesse erat praemeditando ordinare, si quid mox transacto anno priore incumberet, pro quo anticipando aliquid statuere aut providere necessitas esset; verbi gratia: si inter marchisos in qualibet regni parte ad aliud tempus dextrae datae fuissent, quid mox post dextras exactas agendum esset, utrum renovandae an finiendae essent; iuxta, caeterarum partium imminentibus rixa et pace, ut secundum id, quod tunc temporis ratio poscebat, si ex una parte hinc aut inde vel facienda vel toleranda inquietudo necessario incumbebat, ex aliis partibus tranquillitas ordinaretur. Et cum ita per eorundem seniorum consilium, quid futuri temporis actio vel ordo agendi posceret, a longe considerarent, et cum inventum esset, sub silentio[2] idem inventum consilium ita funditus ab omnibus alienis incognitum usque ad aliud iterum secundum generale placitum, ac si inventum vel a nullo tractatum esset, maneret: ut, si forte tale aliquid aut infra aut extra regnum ordinandum esset, quod praescientia quorundam aut destruere aut certe inutile reddere aut per aliquam diversam astutiam laboriosius faciendum convertere voluisset, hoc nullatenus facere potuisset; in ipso autem placito, si quid ita exigeret vel propter satisfactionem caeterorum seniorum vel propter non solum mitigandum, verum etiam accendendum animum populorum, ac si ita prius exinde praecogitatum nihil fuisset, ita nunc a novo consilio et consensu illorum et inveniretur et cum magnatibus[s][3] ordo Domino duce perficeretur; ita[4] autem anno priore terminato praefato modo ordinaretur et de secundo.

Cap. 31. Consiliarii[5] autem, quantum possibile erat, tam clerici quam laici tales eligebantur, qui primo secundum suam quisque qualitatem vel ministerium Deum timerent, deinde talem fidem haberent, ut excepta vita aeterna nihil regi et regno praeponerent, non amicos, non inimicos, non parentes, non munera dantes, non blandientes, non ex-

r) *Apud Busaeum a verbo* caeterum *cap.* 30. *incipit; Waitz vero l. c. III²*, *p.* 557, *not.* 1; *p.* 591, *not.* 3 *(cfr. etiam Brunner l. c. II, p.* 131, *not.* 32*) demonstravit verba* caeterum . . . danda *cum cap.* 29. *coniungenda esse.* s) *ita corr. Sirm.;* magnanimis *Bus.*

2) *Cfr. c.* 31, *p.* 22, *lin.* 10—15. 3) *Cfr. Waitz l. c. IV²*, *p.* 328, *not.* 4) *Cfr. ibid. l. c. III²*, *p.* 557, *not.* 1. 5) *Cfr. c.* 30. 32; *Waitz l. c. III²*, *p.* 530 *sqq.; Brunner l. c. II*, *p.* 102 *sq.*

asperantes, non sophistice vel versute aut secundum sapientiam solummodo huius saeculi, quae inimica est Deo, sapientes, sed illam sapientiam et intelligentiam scientes, qua illos, qui in supradicta humana astutia fiduciam suam habuissent, pleniter per iustam et rectam sapientiam non solum reprimere, sed funditus opprimere potuissent. Electi autem consiliarii una cum rege hoc inter se principaliter constitutum habebant, ut, quicquid inter se familiariter locuti
* p. 528. fuissent *tam de statu regni quamque et de speciali cuiuslibet persona, nullus sine consensu ipsorum cuilibet domestico suo vel cuicunque alteri prodere debuisset[6] secundum hoc, quod res eadem sive die sive duobus sive amplius seu annum vel etiam in perpetuo caelari vel sub silentio manere necesse fuisset; quia saepe in tali tractatu de qualibet persona talis interdum propter communem utilitatem agendam vel cavendam sermo procedit, qui ab eo cognitus aut valde turbat aut, quod magis est, in desperationem trahit vel, quod gravissimum est, in infidelitatem convertit et ab omni profectu, quem fortasse multipliciter exercere potuit, inutilem reddit, cum tamen nihil ei obesset, si eundem sermonem minime sciret. Quale de homine uno, tale de duobus, tale de centum, tale de maiori numero vel etiam de progenie una vel tota qualibet simul provincia, si magna cautela non fuerit, fieri poterit.

Cap. 32. Apocrisiarius[7] autem, id est capellanus vel palatii custos, et camerarius[8] semper intererant, et idcirco cum summo studio tales eligebantur aut electi instruebantur, qui merito interesse potuissent. Sed et de caeteris ministerialibus[9], qui talem se ostendebat, ut ad hoc vel praesens vel futurus nunc discendo, postmodum vero consiliando loco eorundem honorifice substitui potuisset, cum summa intentione mentis intendendo singulis, quae agebantur, interesse iubebatur[5] salvans credita[10], discens incognita, retinens ordinata et constituta: ut, si forte tale aliquid extra aut infra regnum oriretur aut insperatum[t] et ideo non praemeditatum nunciaretur, rarius tamen necesse esset, ut consilium altius tractaretur, et tamen tempus aptum non esset, in quo praefati consiliarii convocarentur, ipsi palatini[11] per misericordiam Dei ex eorum assidua familiaritate tam in publicis consiliis quamque ex domestica in hac parte allo-

t) *ita emend. Sirm.;* inperatum *Bus.*

6) *Cfr. c.* 30. 7) *Cfr. c.* 20. 8) *Cfr. c.* 22. 9) *Cfr. c.* 23. 27. 10) *'gardant les secrets' Prou l. c. p.* 83. 11) *Cfr. Brunner l. c. II, p.* 96 *sq.*

cutione, responsione et consultatione studium haberent, prout tunc rei vel temporis qualitas exigebat, aut consilium pleniter dare, quid fieret, aut certe, quomodo ad praefinita tempora cum consilio et absque ullo detrimento res eadem expectari vel sustentari potuisset. Haec de maioribus.

Cap. 33. De minoribus vero vel proprie palatinis, ita ut diximus, non generaliter ad regnum pertinentibus, sed specialiter ad personas quasque respicientibus, quae specialiter palatio imminebant, cum eis[12] dominus rerum ita inconfuse ordinare potuisset, ut exinde non solum detrimentum ullum oriretur, verum etiam ortum aut imminens utiliter aut mitigari aut funditus extingui aut etiam evelli potuisset. Si vero talis esset causa, ut velocitati immineret et tamen aliquatenus usque ad generale placitum quoquo pacto sustentari vel sine peccato aut sine contumelia potuisset, ipsi modum eiusdem sustentationis ex praedicto maiori usu consilium dandi scirent et sapientiam priorum imitati[u] placite Deo et utiliter regno interim dare[v] potuissent. Praefatorum autem consiliariorum intentio, quando ad palatium convocabantur, in hoc praecipue vigebat, ut non speciales vel singulares quascunque vel quorumcumque causas, sed nec etiam illorum, qui pro contentionibus rerum aut legum veniebant, ordinarent, quousque illa, quae generaliter ad salutem vel statum regis et regni pertinebant, Domino miserante ordinata habuissent; et tunc demum, si forte tale aliquid domno rege praecipiente reservandum erat, quod sine eorum certa consideratione determinari a comite palatii vel a caeteris, quibus congruebant, non potuisset.

Cap. 34. Proceres[13] vero praedicti sive in hoc, sive in illo praefato placito, quin et primi senatores[14] regni, ne[15] quasi sine causa convocari viderentur, mox *auctoritate regia *p. 529. per denominata et ordinata capitula, quae vel ab ipso per inspirationem Dei inventa vel undique sibi nuntiata post eorum abscessum precipue fuerant, eis ad conferendum vel ad considerandum patefacta sunt[16]. Quibus susceptis interdum die uno, interdum biduo, interdum etiam triduo vel amplius, prout rerum pondus expetebat, accepto ex praedictis domesticis palatii missis intercurrentibus quaeque sibi videbantur interrogantes responsumque recipientes, tam diu ita nullo extraneo appropinquante, donec res singulae ad

u) *ita corr. Prou;* imitari *Bus.* v) consilium *suppl. Prou.*

12) *Sc.: cum consiliariis.* 13) *Cfr. c.* 35; *Waitz l. c. III², p.* 584 *sq.* 14) *Ibid. p.* 531. 15) *Ibid. p.* 579, *not.* 1. 16) *Cfr. Prou l. c. p.* 86, *not.* 1.

effectum perductae gloriosi principis auditui in sacris eius obtutibus exponerentur et quicquid data a Deo sapientia eius eligeret omnes sequerentur. Ecce sicut de uno, ita de duobus, vel quotquot essent, capitulis agebatur, quousque omnia Deo miserante illius temporis necessaria expolirentur.

Cap. 35. Interim[17] vero, quo haec in regis absentia agebantur, ipse princeps reliquae multitudini in suscipiendis muneribus, salutandis proceribus, confabulando rarius visis, compatiendo senioribus, congaudendo iunioribus et caetera his similia tam in spiritalibus quamque et in secularibus occupatus erat; ita tamen, ut, quotienscunque segregatorum voluntas esset, ad eos veniret[18], similiter quoque, quanto spatio voluissent, cum eis consisteret; et cum omni familiaritate, qualiter singula reperta habuissent, referebant, quantaque mutua hinc et inde altercatione vel disputatione seu amica contentione decertassent, apertius recitabant. Sed[19] nec illud praetermittendum, quomodo, si tempus serenum erat, extra, sin autem, intra diversa loca distincta erant, ubi et hi abundanter segregati semotim et caetera multitudo[20] separatim residere potuissent, prius tamen ceterae inferiores personae interesse minime potuissent. Quae utraque tamen seniorum susceptacula sic in duobus divisa erant, ut primo omnes episcopi, abbates vel huiusmodi honorificentiores clerici absque ulla laicorum commixtione congregarentur; similiter comites vel huiusmodi principes sibimet honorificabiliter a caetera multitudine primo mane segregarentur, quousque tempus, sive praesente sive absente rege, occurreret[w]; et tunc praedicti seniores more solito clerici ad suam, laici vero ad suam constitutam curiam subselliis similiter honorificabiliter praeparatis convocarentur. Qui cum separati a caeteris essent, in eorum manebat potestate, quando simul vel quando separati residerent, prout eos tractandae causae qualitas docebat, sive de spiritalibus, sive de saecularibus seu etiam commixtis. Similiter[21], si propter quamlibet noscendi[x] vel investigandi causam quemcunque convocare voluissent, et re comperta discederet, in eorum voluntate manebat. Haec interim de his, quae eis a rege ad tractandum proponebantur.

Cap. 36. Secunda[17] autem ratio regis erat interrogatio, quid unusquisque ex illa parte regni, qua veniebat, dignum[y] relatu vel retractatu secum afferret, quia et hoc eis non

w) *ita corr. Prou;* occurrerent *Bus.* x) *sic coniecit Waitz l. c.;* discendi *Gengler l. c. p.* 704, *not.* 85; vescendi *Bus., Prou.* y) *ita corr. Sirm.;* digna *Bus.*

17) *Cfr. Waitz l. c. III^2, p.* 589 *sq.* 18) *Ibid. p.* 585 *sq.* 19) *Ibid. p.* 583 *sq.; Brunner l. c. II, p.* 132. 20) *Cfr. c.* 29. 21) *Waitz l. c. III^2, p.* 585, *not.* 2.

solum permissum, verum etiam arctius commissum erat, ut hoc unusquisque studiosissime, usque dum reverteretur, tam infra, quam extra regnum perquireret, si quid tale non solum a propriis vel extraneis, verum etiam, sicut ab amicis, ita et ab inimicis investigaret, intermissa interim nec magnopere, unde sciret, investigata persona: si populus in qualibet regni parte, regione seu angula turbatus, quae causa turbationis esset, si murmur populi obstreperet vel tale aliquid inaequale resonaret, unde generale consilium tractare aliquid necessarium esset, et caetera his similia; extra vero, si aliqua gens subdita rebellare vel rebellata subdere, si necdum tacta insidias regni moliri vel tale aliquid oriri voluisset. In his vero omnibus quaecumque cuilibet periculo imminerent, illud praecipue quaerebatur, cuius rei occasione talia vel talia orirentur.

Cap. 37. Post illa, quae in synodo apud martyrium p. 530.
Sanctae Macrae de maiorum constitutionibus collecta et regi Hludowico nuper defuncto[22] fuere directa[23], haec de ordine palatii et dispositione regni vobis ad institutionem istius regis nostri ac ministrorum eius regnique provisorum, sicut scriptis et verbis seniorum didici et ipse adhuc in adolescentia mea vidi, devote iussioni vestrae obediens obtuli. Personas autem hominum et mores ac qualitates illorum, per quos, si ãliqua sunt collapsa, restituantur, vestra sollertia providebit; quoniam de his, quos tempore domni Hludowici imperatoris vidi palatii procuratores et regni praefectos, neminem scio esse superstitem; scio tamen de illorum nobilitate natos[24] pro patribus filios, licet illorum mores ac qualitates ignorem. Ipsi vero procurent, ut non sint moribus ac virtute atque pro aetatis quantitate vel temporis qualitate sapientia et studiis bonis degeneres; quatenus merito patrum loca et officia suppleant et se in ipsa suppletione caute custodiant, 'ne', ut sanctus Gregorius dicit[25], 'in culmine honoris positi usu gloriae permutentur', sicut Saul, qui prius in electione honoris extitit humilis, postea reprobari meruit propter elationem tumoris.

22) *A.* 882, *die* 5. *m. August.* 23) *Synod. ap. S. Macram* 881, *c.* 5, *Mansi XVII, col.* 541 *sqq.* 24) *Cfr. Psalm.* 44, 17*:* Pro patribus tuis nati sunt tibi filii. 25) *In Gregorii Commentar. in* 1. *Reg. c.* 15, *ut ait Busaeus, haec verba ita non leguntur; cfr. vero lib. VI, c.* 29, *Opera IV, col.* 365.

INDEX.

Maior numerus paginam, minor quinas indicat.

Ex officina aulae Vimariensis typographica.